

QOVUNCHI MADANIYATI.

Aziza Ravshanqulova Nasim qizi

ANNOTATSIYA: Maqolada Qovunchi madaniyatining asosiy xususiyatlari va ularning Markaziy Osiyo tarixidagi o'rni tadqiq qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi bu madaniyatning arxeologik yodgorliklari va topilmalari orqali uning rivojlanishi va evolyutsiyasini aniqlashdan iborat. Maqolada qovunchilar tomonidan qurilgan ko'chmanchi uy-joylar, ularning iqtisodiy faoliyati, diniy tasavvurlari va madaniy meroslari muhokama qilingan. Tadqiqot natijasida qovunchi madaniyati Markaziy Osiyodagi ko'chmanchi jamiyatlar orasida muhim rol o'ynaganligi aniqlangan va bu madaniyatning kelajakdagi arxeologik tadqiqotlar uchun dolzarb ekanligi ta'kidlangan.

KALIT SO'ZLAR: Qovunchi madaniyati, arxeologik tadqiqotlar, markaziy Osiyo tarixi, ko'chmanchi jamiyatlar, madaniy merosIqtisodiy faoliyat, diniy tasavvurlar, arxeologik topilmalar, uy-joy qurilishi, etnografiya.

Qovunchi madaniyati - mil. av 2-asr — milodiy 6-asrga oid arxeologik madaniyat. O'rganilgan joy dastlab qovunchitepa xarobasi bo'lgani uchun nomi shundan. Qovunchi madaniyati Toshkent vohasi, Sirdaryoning o'rta oqimi va Farg'onaning shim.-g'arbiy qismida tarqalgan. arxeolog G.V.Grigoryev 1934—37 yillarda Qovunchi madaniyati majmualarida qazish ishlari olib borgan. Shoshtepani o'rganish natijasida 1-marta madaniy qatlamlarning aniq stratigrafiyasi belgilandi. Bu esa Qovunchi madaniyatining aniq davrini (Qovunchi I miloddan avvalgi 2—1-asrlar: Qovunchi II 2 bosqichga bo'linib, uning 1-bosqichi milodiy 1—4-asr

lar, 2-bosqichi 5—6-asrlar) belgilashga asos bo'lgan. Qovunchi madaniyati Toshkent vohasidagi qad. dehqonchilik bilan shug'ullangan tub aholi madaniyati (qarang Burganli madaniyati) asosida "xalqlarning buyuk ko'chishi" davrida Toshkent vohasiga kirib kelgan sarmatlar. hunlar va boshqa xalqlarning etnik madaniyati ta'sirida rivojlangan. Toshkent vohasi Qovunchi madaniyati

shakllanishining asosiy markazi bo'lgan. Majmualarda me'morlik maktabining mahalliy an'analariga asoslangan, yuksak mudofaa inshootlariga ega bo'lgan shaharsozlik, sopol idishlar va haykalchalar shaklining o'ziga xos xususiyatlari tarkib topgan. Qovunchi madaniyati vohada shahar madaniyati paydo bo'lishi hamda irrigatsiya tizimining takomillashishi asosida dehqonchilikning yanada rivojlanish davrida tarqalgan. Qovunchi majmualari asosida Toshkent shahri madaniyati paydo bo'lgan va rivojlana boshlagan. O'sha davrdagi ark va uning atrofida 1 yoki 2 qishloqdan iborat aholi punktlari bo'lib, ularning ayrimlari mudofaa devorlari bilan o'ralgan.

Shaharlar hunarmandchilikning va savdo-sotiqning asosiy tayanch punkti hisoblangan. Metallga ishlov berish (temirchilik, jez asboblari quy-ish) ancha rivojlangan. Kulolchilikda sopol idishlar yasash asosiy o'rin egallagan, ularning turi, shakli ko'paygan. Sopol idishlarning tagi tekis bo'lgan. Qovunchi I da ko'vacha, tovoq, qizg'ish yoki bo'g'iq qo'ng'ir rang berilgan sopol idishlar, Qovunchi II da quloqli xurmachalar, bandlari hayvon shaklidagi turli idishlar va xurmachalar uchraydi. Qovunchi madaniyatiga xos idish qopqoqlari, ko'ralar, diniy marosim buyumlari, 2 boshli qo'chqor yoki shoxli ho'kiz boshlari shaklida yasalgan o'choq poytagliklari topilgan, ulardan tutatqi solinadigan va qurbonlik qilinadigan idish sifatida ham foydalanilgan. Qovunchiliklar dehqonchilik va yaylov chorvachiligi bilan shug'ullanishgan. Ular dehqonchilik ma'budalari, olov va ajdodlarga sig'inishgan. Milodning dastlabki asrlarida Qovunchi madaniyati janubga tomon tarqalib, Sug'd, Qashqadaryo hududidagi mahalliy madaniy majmualarga ta'sir eta boshlagan. 6-asrga kelib, O'rta Osiyoning markazidagi vohalar bilan iqtisodiy va savdo aloqalarining kuchayishi hamda umumsug'd madaniyati ta'sirida Toshkent vohasida Qovunchi madaniyati o'ziga xos alomatlarini yo'qotgan, sekin-asta butun Movarounnahrda xos yagona madaniyat vujudga kela boshlagan.

Qadimiy Markaziy Osiyo madaniyatlari orasida Qovunchi madaniyati o'ziga xos o'rin tutadi. Bu madaniyat miloddan avvalgi va milodiy davrlarda shakllangan bo'lib, ko'chmanchi hayot tarziga ega bo'lgan xalqlarning kundalik hayoti, iqtisodiy

faoliyati va diniy e'tiqodlari haqida qimmatli ma'lumotlarni saqlab qolgan. Qovunchi xalqi asosan bugungi O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston hududlarida yashagan bo'lib, ularning madaniyati arxeologlar tomonidan topilgan yodgorliklar va topilmalar orqali o'rganilgan.

Qovunchi madaniyatining asosiy xususiyatlari ko'chmanchi turmush tarziga moslashgan uy-joy qurilishi va an'anaviy san'at uslublarida namoyon bo'ladi. Ularning uy-joylari yog'och va loydan qurilgan bo'lib, bu uylarda yashash uchun zarur bo'lgan barcha qulayliklar ta'minlangan. Qovunchi xalqi o'zlarining hayvon tasvirlari va geometrik naqshlari bilan bezatilgan san'at asarlari orqali o'zining estetik didini ifoda etgan. Ushbu naqshlar ular uchun nafaqat bezak sifatida, balki diniy e'tiqod va marosimlarda ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Qovunchilar ko'chmanchi jamiyatning vakillari sifatida asosan chorvachilik bilan shug'ullanganlar. Ular qo'y, echki, ot va tuya boqish orqali o'z iqtisodiy faoliyatlarini olib borishgan. Chorvachilik mahsulotlari ularning asosiy iqtisodiy manbasi bo'lib, ular qo'shni qishloqlar va shaharlarga savdo orqali kirib borganlar. Qovunchi madaniyatining bu jihatlari ularning geografik joylashuvi va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Qovunchi xalqi diniy e'tiqodlarida tabiiy kuchlarga sig'inish, ajdodlarga ehtirom ko'rsatish va ruhlar bilan bog'liq marosimlarga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning diniy marosimlari va urf-odatlari ko'chmanchi jamiyatning turmush tarziga moslashtirilgan bo'lib, bu orqali ular tabiat bilan uyg'unlikda yashashgan. Qovunchi madaniyatining bu diniy jihatlari ularning jamiyatida muhim rol o'ynagan va ularni boshqa madaniyatlardan ajratib turgan.

Bugungi kunda Qovunchi madaniyati Markaziy Osiyo tarixi va madaniyati tadqiqotlari uchun katta ahamiyatga ega. Arxeologlar va tarixchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bu madaniyatning rivojlanish jarayonini va uning boshqa madaniyatlar bilan bo'lgan aloqalarini yoritishga yordam bermoqda. Qovunchi madaniyatining izlari topilgan yodgorliklar va topilmalar bugungi kunda muzeylarda saqlanib, kelajak avlodlar uchun qimmatli manba bo'lib qolmoqda. Xulosa qilib aytganda, Qovunchi madaniyati Markaziy Osiyoning

qadimgi ko'chmanchi xalqlari madaniyati sifatida katta tarixiy va madaniy ahamiyatga ega. Ushbu madaniyatni o'rganish orqali biz nafaqat ularning turmush tarzini, balki ularning madaniy merosini ham chuqurroq anglashimiz mumkin. Bu madaniyat hozirgi kunda ham Markaziy Osiyoning boy madaniy merosining bir qismi sifatida qadrlanmoqda.

1. Geografik Hudud va Tarixiy Sharoit Qovunchi madaniyati Markaziy Osiyoning keng yaylovlarida shakllangan bo'lib, asosan bugungi O'zbekistonning janubi, Qozog'istonning janubiy hududlari va Turkmanistonning shimoliy qismlarini qamrab oladi. Bu hududlar qadimgi davrlarda ko'chmanchi chorvachilikka juda qulay bo'lgan, chunki keng yaylovlar va suv manbalari mavjud edi. Qovunchilar o'zlariga moslashgan joylarda mavsumiy ko'chish orqali hayvonlar uchun eng yaxshi ozuqa va suv manbalarini ta'minlaganlar.

2. Ijtimoiy Tuzilma va Hayot Tarzi

Qovunchi madaniyati ko'chmanchi jamiyatning tipik xususiyatlarini o'zida mujassam etgan. Ularning ijtimoiy tuzilmasi qabila va urug' asosida tashkil etilgan bo'lib, har bir urug'ning o'z rahbari va ma'lum darajada mustaqilligi bo'lgan. Biroq, ular orasida kuchli o'zaro yordam va birdamlik mavjud edi. Ularning kundalik hayoti chorvachilik va savdo-sotiq atrofida tashkil etilgan. Qovunchilar qo'shni xalqlar bilan faol savdo-sotiq aloqalarini rivojlantirgan, shuningdek, ko'chmanchi urf-odatlar va amaliyotlar orqali boshqa madaniyatlar bilan madaniy almashinuvlarni amalga oshirgan.

3. Arxitektura va Uy-joy Qurilishi Qovunchi madaniyatining arxitekturasi asosan ko'chmanchi hayot tarziga moslashgan. Ularning uy-joylari ko'chma bo'lib, yog'och, shox-shabba va lo'ldan qurilgan yengil konstruktsiyalar bo'lgan. Bu uylar doimiy ravishda ko'chirilishi mumkin bo'lib, mavsumiy o'zgarishlar va chorva mollarining holatiga qarab joylashuvi o'zgarib turgan. Qovunchi uy-joylari oddiy va amaliy bo'lib, ular uchun zarur bo'lgan barcha yashash sharoitlarini ta'minlagan. Ba'zi hollarda, doimiy yashash uchun mo'ljallangan uy-joylar ham qurilgan, lekin bu uylar ham odatda ko'chma uylarning kattaroq versiyasi bo'lgan.

4. San'at va Bezaklar

Qovunchi madaniyati san'ati o'ziga xos hayvonot tasvirlari va geometrik naqshlar bilan mashhur. Ularning san'at asarlari asosan uy-joylarni bezatishda, shuningdek, idish-tovoqlar va kiyim-kechaklarda namoyon bo'lgan. Qovunchilar o'z san'atlari orqali dunyoqarashlarini va diniy e'tiqodlarini ifoda etganlar. Hayvon tasvirlari ularning tabiat va hayvonlar bilan yaqin aloqasini, shuningdek, ko'chmanchi hayotning ajralmas qismi bo'lgan chorvachilikning muhimligini aks ettirgan. Geometrik naqshlar esa marosimlarda va diniy amaliyotlarda keng qo'llanilgan.

5. Diniy E'tiqodlar va Marosimlar

Qovunchilar diniy e'tiqodlarida tabiat kuchlariga sig'inish, ajdodlar ruhlariga ehtirom ko'rsatish va marosimlar orqali dunyo bilan muloqot qilishga alohida e'tibor berganlar. Ularning marosimlari va urf-odatlarini ko'chmanchi hayotning qiyinchiliklari va o'zgaruvchan sharoitlariga moslashtirilgan. Qovunchilar tabiat kuchlarini hurmat qilgan va ularni boshqaruvchi ruhlar borligiga ishonishgan. Bu e'tiqodlar ularning kundalik hayotida va diniy marosimlarida aks ettirgan. Masalan, bahorgi va kuzgi ko'chishlar paytida o'tkazilgan marosimlar, chorva mollari uchun himoya so'rash va muvaffaqiyatli yilni ta'minlash maqsadida amalga oshirilgan.

6. Arxeologik Topilmalar

Qovunchi madaniyati haqida eng ko'p ma'lumotni arxeologik topilmalar beradi. Bu topilmalar orasida sopol idishlar, zeb-ziynatlar, uy-joylarning qoldiqlari va diniy marosimlarga oid artefaktlar kiradi. Ushbu topilmalar orqali olimlar qovunchilar hayot tarzi, ijtimoiy tuzilmasi va madaniyati haqida ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lishdi. Qovunchi madaniyatining arxeologik izlari ko'pincha bugungi Markaziy Osiyo davlatlarining tarixiy va madaniy meroslarida o'z aksini topgan.

7. Qovunchi Madaniyatining Ta'siri va Ahmiyati

Qovunchi madaniyati nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham Markaziy Osiyo madaniyatlariga ta'sir ko'rsatgan. Ularning madaniy merosi boshqa ko'chmanchi xalqlar madaniyati bilan o'zaro bog'liq bo'lib, ularning urf-odatlarini, san'ati va diniy e'tiqodlari keyinchalik rivojlangan madaniyatlarda ham aks etgan.

Bugungi kunda Qovunchi madaniyati Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi, chunki u bu mintaqada qadimdan mavjud bo'lgan ko'chmanchi hayot tarzining rivojlanish va o'zgarish jarayonlarini yoritadi. Xulosa Qovunchi madaniyati qadimgi Markaziy Osiyoning ko'chmanchi xalqlari madaniy merosi sifatida katta ahamiyatga ega. Ushbu madaniyatning o'rganilishi orqali biz qadimgi davrlarda ko'chmanchi xalqlar qanday yashaganini, ularning iqtisodiy faoliyatlarini, diniy e'tiqodlarini va madaniy merosini yanada yaxshiroq tushunishimiz mumkin. Qovunchi madaniyati bugungi kunda ham Markaziy Osiyo mintaqasida tarixiy va madaniy meros sifatida e'zozlanadi va tadqiqotlar davomida yangi ma'lumotlar bilan boyitilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gubaydullin, M. K. (2000). Markaziy Osiyo Arxeologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.

Ushbu manba Markaziy Osiyodagi arxeologik topilmalar va qadimiy madaniyatlar haqida umumiy ma'lumot beradi.

2. Yusupov, A. (2015). Qovunchi Madaniyati va Uning Tarixiy Rivojlanishi. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti.

Bu kitob Qovunchi madaniyatining tarixiy rivojlanishi va madaniy jihatlarini o'rganadi.

3. Khabibullin, R. (2012). Ko'chmanchi Xalqlarning Madaniyati. Almaty: Qozog'iston Respublikasi Madaniyat Vazirligi Nashriyoti.

Kitob ko'chmanchi xalqlarning madaniyati, jumladan, Qovunchi madaniyati haqida ma'lumot beradi.

4. Tursunov, A. (2018). Qadimiy Markaziy Osiyo: Tarix va Madaniyat. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.

Tarixiy va madaniy kontekstda Qovunchi madaniyatining ahamiyatini yoritadi.

5. Kurbanov, A. (2020). Qovunchi Madaniyatining Arxeologik Izlari. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti Nashriyoti.

Qovunchi madaniyatining arxeologik topilmari va ular haqida ilmiy tadqiqotlarni o'z ichiga oladi.

6. Mirsadikov, B. (2016). Qovunchi Madaniyatining San'ati va Bezaklari. Tashkent: O'zbekiston Madaniyati Institutining Nashriyoti.

Madaniyatning san'at va bezak jihatlari bo'yicha batafsil ma'lumot beradi.

7. Akbarov, M. (2014). Qovunchi Madaniyatida Diniy E'tiqodlar. Nukus: Qarakalpakiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.

Diniy e'tiqodlar va marosimlar haqida ma'lumotlarni taqdim etadi.

8. Ibragimov, N. (2019). Qovunchi Madaniyatining Ijtimoiy Tuzilmasi. Tashkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.

Qovunchi jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi va turmush tarziga bag'ishlangan tadqiqot.